

10. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Голос України. – 2010. – № 229-230.
11. Пришко А. Боротьба з корупцією: проблемні питання застосування та юридичні недоліки пакету нових антикорупційних законів // Вісник прокуратури. – 2010. – № 1. – С. 22-28.
12. Скалзуб Л., Василенчук В., Хібовський В. Проблеми застосування новоприйнятих законів України про протидію корупції оперативними підрозділами органів внутрішніх справ // Науковий Вісник КНУВС. – 2009. – № 6. – С. 267-277.
13. Тацій В., Борисов В., Тютюгін В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права // Право України. – 2010. – № 9. – С. 4-16.
14. Хавронюк М. Доборолися... // Дзеркало тижня. – 2011. – № 1 (14 січня).

Надійшла до редакції 12.09.2011

ТИМОШЕНКО Н.О., кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут
ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка)

УДК 343.151

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ТА ЙОГО СТРУКТУРИ

Проаналізовано різні концепції стосовно об'єкта злочину та його структури. Наведено позитивні та негативні аспекти окремих концепцій. Визначено їх значення для справи протидії злочинності.

Ключові слова: об'єкт злочину, структура, концепція, протидія.

Проанализированы различные концепции относительно объекта преступления и его структуры. Приведены положительные и отрицательные аспекты отдельных концепций. Определено их значение для дела противодействия преступности.

Ключевые слова: объект преступления, структура, концепция, противодействие.

The paper explores various concepts concerning the object of the crime and its structure. We give positive and negative aspects of some concepts. Determined by their importance for the case of combating crime.

Keywords: object of the crime, structure, concept, fighting.

Проблема об'єкта злочину – одна з найважливіших у науці кримінального права. Будь-яке кримінально-правове дослідження проблеми відповідальності за конкретний злочин як визначення, яке має об'єкт для визначення суспільної сутності злочину, ступеня його тяжкості, місця в системі злочинів, для вірної його кваліфікації та відмежування від суміжних складів. Тобто сама кримінально-правова заборона зумовлена заподіянням шкоди об'єкту, і саме об'єкт зумовлює межі цієї заборони.

Різнопланові питання об'єкта злочину в кримінальному праві України порушували такі вчені, як П.П. Андрушко, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.І. Панов, С.С. Тучков, М.І. Хавронюк, О.А. Чумаков, С.Д. Шапченко, Н.М. Ярмиш та інші. Однак дотепер залишаються проблеми стосовно вибору певної концепції або структури об'єкта злочину.

Тому метою запропонованої статті є узагальнення поглядів на об'єкт злочину та його структуру.

Аналізуючи значення об'єкта злочину, треба погодитися з думкою Н.Ф. Кузнецової, яка підкреслює, що без об'єкта немає і злочину [1, с. 198]. Дійсно, з системного тлумачення ч. 1 та 2 ст. 11 КК робимо висновок, що злочинним може визнаватись тільки таке діяння, яке заподіює або створює загрозу заподіяння істотної шкоди найбільш значущим інтересам, благам тощо, тобто таке, яке є суспільно небезпечним. Якщо ж діяння не тягне за собою настання конкретного шкідливого наслідку, або не має властивості створювати загрозу заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам, або ж така шкода явно незначна, таке діяння не може визнаватись злочином. Отже, можна дійти висновку про те, що немає злочину без об'єкта

посягання. Ось чому аналіз об'єкта справедливо можна визнати методологічною основою кримінально-правових досліджень усіх конкретних складів злочинів.

Крім того, необхідно враховувати, що за об'єктом злочину приховується природа тієї чи іншої категорії злочинів, того чи іншого конкретного складу. Об'єкт злочину визначає механізм самого впливу на нього, а отже, визначає специфіку ознак об'єктивної сторони злочину, характеризуючи діяння, спосіб його здійснення, характер шкоди тощо. Не менш важливим є значення об'єкта і для встановлення суб'єктивної сторони; форми і виду вини, мотивів і мети скоєння злочину.

Протягом багатьох років у науці радянського кримінального права було загальновизнаним, що об'єкт злочину – це суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність [2-5]. Прихильниками такої концепції залишається більшість сучасних українських вчених та науковців країн – наступниць республік колишнього СРСР. Однак останнім часом ця позиція піддається критиці. З'явилася думка, що таке розуміння об'єкта є застарілим, загальним і розпливчастим, ґрунтується на перебільшенні значення категорії «публічного» порівняно з категорією «приватного» у сфері соціального життя і відсуненні людини з її потребами та інтересами на другий план; не дозволяє вірно визначати об'єкт злочинного посягання більшості злочинів; є неспроможним у вирішенні практичних питань кваліфікації злочинів тощо. Так, російський вчений А.В. Наумов, не заперечуючи, що в багатьох злочинах суспільні відносини – це об'єкт, водночас стверджує, що на деякі злочини таке розуміння об'єкта не поширюється і тому, на його думку, для встановлення об'єктів цілої низки злочинів необхідне повернення до теорії об'єкта як правового блага, створеної ще наприкінці минулого століття в межах класичної та соціологічної шкіл кримінального права [6, с. 147].

Підтримує позицію А.В. Наумова його співвітчизниця А.В. Пашковська, яка пропонує в усіх випадках вважати об'єктом злочину охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага, на які посягає особа, котра вчиняє злочин, і яким у результаті вчинення злочинного діяння заподіюється або може бути заподіяна суттєва шкода [7, с. 164].

Серед сучасних українських вчених думку про те, що об'єктом злочину повинні визнаватись не абстрактні суспільні відносини, а конкретні блага, що охороняються законом, обстоюють С.Б. Гавриш [8, с. 19-63], П.С. Матишевський [9, с. 123-132; 10, с. 97] та інші. Формулюючи концепцію об'єкта екологічних злочинів, С.Б. Гавриш «надає перевагу розгляду його як певної конкретної категорії, втіленої в реаліях навколишнього світу». Найбільш повно, на думку вказаного науковця, цьому відповідає формула «об'єкт – правове благо», що, як він пише, «вдало поєднує, з одного боку, вказівки на специфіку кримінального права (кримінальна відповідальність настає лише за посягання на охоронювані кримінальним законом блага), а з іншого – вказівки на реальне благо як на охоронювану цінність» [8, с. 56].

П.С. Матишевський під благами розуміє те, що задовольняє потреби людей, відповідає їх інтересам, цілям і намірам, і поділяє їх на три види: 1) блага як природна невід'ємна цінність людини, до яких він відносить життя, здоров'я, честь і гідність людини; 2) блага, якими людина наділена як член суспільства, – права людини на власність, житло, виборчі, трудові права, свободи, законні інтереси людини; 3) суспільні блага, тобто цінності, якими наділені суспільні або державні органи, держава в цілому. П.С. Матишевський також пише, що одним із компонентів об'єкта злочину – різновидом благ може бути і відповідний щодо інтересів людини, суспільства і держави, стан суспільних відносин.

Ще одну концепцію – розуміння об'єкта злочину як цінностей – в Україні найбільш послідовно відстоює Є.В. Фесенко. На його думку, «цінності – найточніший універсальний термін, що вживається для визначення загального поняття об'єкта злочину та його конкретних видів. Саме на них, як таких, що мають важливе позитивне значення для окремої людини або суспільних груп чи державних органів, держави в цілому тощо, посягають будь-які злочинні діяння. ...поняття «цінності» досить широке, завдяки чому охоплює всі практично можливі об'єкти злочинних посягань... Визнання компонентами цінностей як об'єкта злочинів потерпілих, їхніх інтересів і прав, соціальних зв'язків, благ (матеріалізованих – предметів і нематеріалізованих) повно і водночас достатньо конкретизує коло зазначених цінностей» [11, с. 85].

Теорію «об'єкт злочину – суспільні відносини» критикує і Г.П. Новосолов: пішовши

шляхом не від окремого до загального, а від загального до окремого і фактично «запрограмувавши» себе на необхідність розуміння суспільних відносин як об'єкта кожного злочину, радянська кримінально-правова наука за весь період свого існування так і не змогла створити теорії, здатної усунути розбіжності між продекларованим загальним розумінням об'єкта злочину і його характеристикою щодо конкретних складів злочинів. Не тільки раніше, а і нині прибічники цієї точки зору в рамках Особливої частини як об'єкт злочину розглядають особу, здоров'я, честь, гідність, конституційні права і свободи, громадську безпеку, конституційні основи, мир і безпеку людства тощо – те, що ніяк не може бути назване суспільними відносинами як такими [12, с. 24]. На думку Г.П. Новосолова, злочин спричиняє або створює загрозу спрочинення шкоди не чомусь (благам, нормам права, відносинам тощо), а комусь, а тому як об'єкт злочину необхідно розглядати не щось, а когось. Науковець робить висновок, що об'єктом будь-якого злочину, а не лише спрямованого проти особи, є люди, які в одних випадках виступають як окремі фізичні особи, у других – як деякого роду множинність осіб, які мають або не мають статусу юридичної особи, у третіх – як соціум (суспільство), та що ніякої іншої шкоди, як шкоди людям, злочин заподіяти не може [12, с. 60].

Позиція Г.П. Новосолова поділяється окремими українськими вченими. Так, В.П. Смельянов, погоджуючись у цілому з точкою зору Г.П. Новосолова, що об'єктом кожного злочину виступають люди, робить висновок, що, вчинюючи злочин, винна особа безпосередньо посягає не лише на людей, але і на ті чи інші різновиди, аспекти, прояви життя, діяльності людини, колективів, суспільства, їх безпеку умови існування та функціонування, тобто на охоронювані кримінальним законом конкретні сфери (різновиди, прояви) життєдіяльності людей, які і виступають в якості безпосередніх об'єктів злочинів як реальних явищ дійсності [13]. Отже, в якості об'єкта будь-якого злочину В.П. Смельянов розглядає категорію «сфера життєдіяльності людини».

Стосовно поняття «об'єкт злочину» в науці кримінального права існують різні точки зору. Так, частина вчених вважає, що ним виступають соціально значущі цінності, що охороняються кримінальним законом, інтереси чи блага, на які посягає особа, яка вчинює злочин, та яким у результаті вчиненого діяння спричиняється або може бути спричинена шкода. До цієї групи правознавців приєднуються й ті дослідники, які розглядають об'єкт злочину як правове благо. Але більшість фахівців ґрунтовно, на наш погляд, обстоює думку, що об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини. В оцінці концепцій об'єкта злочину ми погоджуємось з П.П. Андрушком, який справедливо вказує, що жодна з них не може вважатись єдино правильною («істиною в останній інстанції»), кожна з них має право на існування, оскільки має як позитивні, об'єктивно безспірні моменти, так і спірні чи неприйнятні моменти, перш за все з методологічної точки зору [14, с. 46]. Водночас ми вважаємо, що блага, цінності, життєві інтереси існують тільки у межах соціальних відносин, які склалися у суспільстві на певному етапі його розвитку. Поняття «цінність», «благо», «інтерес» похідні від суспільства (яке у цьому питанні ми пропонуємо розуміти як певну сукупність суспільних відносин), а тому і їх правова оцінка неможлива поза цими відносинами.

Зазначимо, що проблема об'єкта злочину як суспільних відносин достатньо глибоко і фундаментально досліджена Б.С. Никифоровим [15, с. 8-133], Є.О. Фроловим [16, с. 8-35], В.К. Глістіним [17, с. 3-63], В.Я. Тацієм [5, с. 6-65] та іншими правниками, позиція яких про об'єкт як суспільні відносини, з нашої точки зору, є найбільш переконливою і не вимагає суттєвих додаткових доказів. Підкреслимо, що поняття «суспільні відносини» як об'єкт злочину з урахуванням його обсягу та змісту є більш емним і не виключає, а навпаки, змістовно включає в себе тією чи іншою мірою також правоохоронювані блага й інтереси та цінності, а значить, з позиції наукового підходу є найбільш прийнятним. Тому в межах цього дослідження ми виходимо з визнання того, що об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону і яким цим злочином заподіюється істотна шкода або створюється загроза її спрочинення.

Такий висновок зумовлює наше більш детальне звернення до окремих питань в межах концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», зокрема до питання про структуру суспільних відносин.

У результаті досліджень, проведених О.В. Дроздовим, найбільшого поширення в середині 60-х років ХХ ст. набула концепція тричленної структури суспільних відносин. Аналізуючи вну-

трішню природу механізму розвитку соціальних зв'язків як форми суспільних відносин, він зробив висновок, що структурними елементами останніх є: 1) носії (суб'єкти) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини; 3) суспільно значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин [18, с. 22-30]. Ця концепція була сприйнята вченими-криміналістами при визначенні об'єкта злочину. Водночас окремі науковці під об'єктом злочину розуміли не всю систему структурних елементів суспільних відносин, а лише її окремі складові. Так, А.А. Піонтковський зазначав, що об'єктом багатьох злочинів можуть бути не самі суспільні відносини, а їх окремі елементи, їх матеріальне вираження [4, с. 115]; Б.С. Никифоров визначав об'єкт злочину як умови нормального функціонування суспільних відносин [3, с. 116]; Є.К. Каіржанов – інтереси як прояв суспільних відносин, оскільки інтерес – це внутрішнє «ядро» суспільних відносин [19, с. 41-45]; М.Й. Коржанський – як забезпечену суспільством суб'єктам суспільних відносин можливість відповідної інтересам суспільства поведінки його членів, груп, класів або їх стану. Ця можливість щодо певної поведінки або стану є змістом, осередком суспільних відносин і головною ознакою об'єкта злочину [20, с. 15].

Визначення об'єкта злочину лише як окремого структурного елемента суспільних відносин було цілком обґрунтовано піддано критиці В.К. Глістіним та В.Я. Тацієм. Вони вказували на неприпустимість штучного виокремлення будь-якого структурного елемента із цілісної системи, якою є суспільні відносини. Ця система має свої функції, відмінні від функцій її складових, і руйнується (змінюється), якщо відсутній або змінений хоча б один з її компонентів [17, с. 26]. Зокрема, В.Я. Тацій писав, що безпосередніми об'єктами злочинів, так само як загальним і родовим, можуть визнаватися лише суспільні відносини, а не будь-які інші блага або цінності. Тому вбачаються помилковими спроби підмінити суспільні відносини, що виступають об'єктом злочину, будь-якими іншими соціальними явищами – «елементами суспільних відносин», їх «матеріальним виразом», «умовами нормального функціонування соціального явища» тощо [5, с. 16]. Таким чином, об'єкт злочину необхідно розглядати як охоронювані кримінальним законом від злочинних посягань суспільні відносини, які становлять собою певну цілісну систему взаємопов'язаних суб'єктів відносин, предметів, з приводу яких виникли ці відносини, а також соціального зв'язку (суспільно значущої поведінки) між ними як змісту цих відносин.

Перед тим як за допомогою теорії «об'єкт злочину – суспільні відносини» вирішувати питання про об'єкт злочину, передбаченого ст. 358 КК, з'ясуємо, які види об'єкта злочину виділяються у науці кримінального права. Прийнято говорити про дві класифікації об'єктів – «вертикальну» та «горизонтальну». У працях науковців радянського періоду «вертикальна класифікація» об'єктів злочинів здебільшого мала три рівні: загальний об'єкт, родовий об'єкт та безпосередній об'єкт злочину. Зазначалось, що така класифікація цілком відповідає проблемам практики, є логічною, оскільки заснована на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» та «окремого». В окремих роботах задувався ще й видовий об'єкт: при цьому деякі автори стверджували, що видовий об'єкт співвідноситься з родовим як частина і ціле (як вид з родом) і розуміли під ним об'єкт виду (підгрупи) дуже подібних за характером злочинів [21, с. 203-204]. Водночас інші вчені під видовим об'єктом розуміли об'єкт, на який посягають всі злочини певного виду. Так, зокрема, М.Й. Коржанський, підкреслюючи різницю між абстрактними поняттями та конкретними явищами, вказував, що об'єкт посягання, який у триланковій класифікації називається безпосереднім, в дійсності є не безпосереднім, а видовим. «Безпосереднім об'єктом злочину слід вважати об'єкт конкретного посягання (життя – А.П. Данилова, здоров'я – І.С. Захарова)», – писав М.Й. Коржанський у своїй монографії «Об'єкт і предмет кримінально-правової охорони» [2, с. 73]. Він пропонував за радянських часів і продовжує пропонувати поділ об'єктів злочинів на чотири групи: 1) загальний об'єкт (сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом); 2) родовий об'єкт (окрема група однорідних суспільних відносин, які складають певну галузь суспільного життя – власність, особу та ін.); 3) видовий об'єкт (суспільні відносини одного виду – життя, особиста власність); 4) безпосередній об'єкт (конкретний прояв суспільних відносин даного виду – життя – І.І. Ковальчука, особиста власність – В.В. Петренко та ін.) [20, с. 65].

У сучасній українській науці кримінального права зберігаються аналогічні тенденції щодо класифікації об'єктів злочинів «по вертикалі». Проте все частіше висловлюються думки з приводу некоректності залучення до такої класифікації так званого загального об'єкта. Вказу-

ється, що вся сукупність охоронюваних кримінальним законом цінностей не може бути об'єктом як елементом складу злочину (об'єкт, як і будь-який елемент складу злочину, повинен характеризувати злочин певного виду). Ще більш категоричну позицію щодо класифікації об'єктів злочинів «по вертикалі» висловлює В.П. Ємельянов, який слідом за російським науковцем Г.П. Новосоловим зазначає, що подібна класифікація взагалі є неправильною – ніякого родового та загального об'єктів конкретний злочин як реальне явище об'єктивної дійсності не знає, оскільки злочинне посягання завжди конкретне і безпосереднє [12].

У принципі, ми погоджуємось, що так званий «загальний» об'єкт не дає ніякої специфічної інформації про злочин певного виду, він є однаковим для зовсім різних посягань. Отже, ми підтримуємо тих науковців, які замість загального об'єкта злочину пропонують вести мову про загальний об'єкт кримінально-правової охорони. Водночас достатньо обґрунтованим у науці кримінального права є положення про те, що неможливо дати глибокий аналіз безпосереднього об'єкта будь-якого злочину без встановлення тієї сфери (сукупності) суспільних відносин, які утворюють родовий об'єкт. Це зумовлено тим, що саме родовий об'єкт виконує ряд важливих функцій:

1) характеризує суспільну небезпеку певних груп злочинів, які посягають на тотожні або однорідні суспільні відносини;

2) визначає місце конкретного злочину в системі Особливої частини КК, а отже, дозволяє розмежувати подібні за об'єктивною та суб'єктивною стороною злочини, які посягають на різні родові об'єкти [21].

Список використаної літератури:

1. Курс уголовного права. Общая часть: Учебник для вузов / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М., 1999. – Т. 1: Учение о преступлении.
2. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М., 1980.
3. Никифоров Б.С. Объект преступления. – М., 1960.
4. Курс советского уголовного права: В 6-ти т. / Под ред. А.А. Пионтковского. – Том 2. – М., 1970.
5. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х., 1988.
6. Наумов А.В. Российское уголовное право (Общая часть): Курс лекций. – М., 1996.
7. Уголовное право России. Общая часть: Учебник для вузов / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М., 2005.
8. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: Наук. вид. – К., 2002.
9. Кримінальне право України: Загал. частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Беньківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. – К., 1999.
10. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. – К., 2001.
11. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: Монографія. – К., 2004.
12. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления: Методологические аспекты. – М., 2001.
13. Емельянов В.П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке // Право і безпека. – 2002. – № 4. – с. 7-11.
14. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: Кримінально-правова характеристика: Навч. посібник. – К., 2006.
15. Никифоров Б.С. Объект преступления для определения меры наказания по советскому уголовному праву. – М., 1949. – Вып. 13.
16. Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Свердловск, 1971.
17. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (Объект и квалификация преступлений). – Л., 1979.
18. Дроздов А.В. Человек и общественные отношения. – Л., 1966.
19. Каиржанов Е.К. Интересы трудящихся и уголовный закон: проблемы объекта преступления. – Алма-Ата, 1973.
20. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: Монографія. – Д., 2005.
21. Фролов Е.А. Спорные вопросы учения об объекте преступления // Сб. науч. трудов. – Свердловск, 1968. – Вып. 10. – С. 184-225.

Надійшла до редакції 24.06.2011

